

Etsimisen ja löytämisen alalta

1. Suomen *etsiä*-verbillä on samaa merkitsevät vastineet tunnetusti kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä: karj. *ettšie*, lyyd. *et'tšidä*, *-da*, *et'šta*, veps. *et'st'a*, *etst'ü*, *et'ta*, vatj. *ettsia*, vir. *otsida*, liiv. *voťššä*, *vuťššä*. Jo Elias Lönnrot yhdisti inarinlapin tutkimuksessaan siihen verbin joka niin ikään 'etsimistä' (etelälapissa myös 'kaipaamista') merkitsevänä tunnetaan lapin koko kielialueella: nykyisten tietojemme mukaan lpEt. *uotsət*, U *uhtsat*, Pi. (Halász) *ohcot*, L *ähtsät*, N *occât*, I *uuccad*, Ko. *ōttsnD*, Kld. *òDtsv^o*, T *oDtsa^d*. Rinnastusta piti varmana vielä Y. H. Toivonen sekä affrikaattatutkimuksessaan että Suomen kielen etymologisen sanakirjan I osassa. Äänneseikkoja lähempää tarkasteltaessa kuitenkin ilmenee, etteivät itämerensuomen ja lapin verbit samansointuisuudestaan huolimatta voi kuulua yhteen. *Etsiä*-verbi edellyttää alkuperäistä liudentunutta geminaatta-affrikaattaa **t'tš*, lapin *occât* sitä vastoin lyhyttä liudentumatonta affrikaattaa *tš, ja tenän tekevät myös ensi tavun vokaalisuhteet: ajateltiinpa itämerensuomen kirjavuuden palautuvan alkup. *e*:hen (todennäköisin lähtökanta) tai *o*:hon (vähemmän todennäköinen), ei sen vastineeksi sovi lapin etymologisesti lyhyt *o*, joka säännöllisesti palautuu *u*:hun. Nähtävästi *etsiä* kuuluukin vasta varhaiskantasuomea hiukan nuorempaan sanastokerrostumaan. 'Löytämisen yrittämisen' affektisessä merkityspiirissä näyttävät uudet synonyymit hanakasti etsineen itselleen elintilaa vanhempien kustannuksella; siten *etsiä*-verbin rinnalle tai sijaan on varsinkin suomen länsimurteissa (vähin myös virossa ja vatjassa) tunkeutunut vielä nuorempi tulokas *hakea*, Lauri Hakulisen mukaan alkuaan metsästyksen alalle kuulunut terminus *technicus*, jonka vanhimmaksi merkitykseksi hän olettaa jotain sellaista kuin 'ajaa takaa, tavoittaa (riistaa)' (Vir. 1950 s. 112—114). Erityisen vilkasta on synonyy-

mien kahakointi ollut Etelä-Pohjanmaalla ja sen lähistöllä, jossa *etsiä*-verbille kuuluneesta asemasta ovat kilpailemassa toisaalta ekspressiiviverbit *kallata* (ruotsin *kalla*-verbin suomalaista deskriptiivistymää?), *kollata* ja *kupsaa*, toisaalta asiallisen kaikuinen mutta alkuaan vähän muuta merkinnyt *katsella*. Myös viron *otsida*-verbillä on runsas joukko enimmälti ekspressiivissävyisiä synonyymeja. Andrus Saareste on koonnut EKMS:n *otsima*-artikkeliin neljättä palstaa tätä sanaston alakasvosta, joka hyvin ilmentää 'etsimisen' käsitteen affektisuutta ja sen kielellistä vetovoimaa.

Kun *etsiä*-verbin juuret eivät siten näytä ulottuvan varhaiskantasuomeen saakka, joudutaan kysymään, mikä on ollut se samaa merkitsevä v-ksm. verbi, jonka aseman *etsiä* aikoinaan on vallannut. Luonnollista on tällöin tarkata, antaisiko lapin *occât* vihjettä. Tämä sana ei ole palautettavissa muuhun v-ksm. lähtömuotoon kuin **u_ttše-*. Sanansisäisen **tš*-afrikaatan normaali jatkaaja myöhäiskantasuomessa on *t* (muutamassa sanassa esiintyvä *h* johtunee **tš*:n satunnaisesta sekaantumisesta alkup. **š*:ään), ja siten lapin verbin säännöllinen vastine, jos se suomessa tavattaisiin, kuuluisi **utea* : **uden*. Tällaista verbiä ei ole olemassa, mutta sen sijaan kyllä frekventatiiviverbi *udella* : *utelen*, jota voitaisiin ajatella kadonneen **utea*-verbin johdokseksi. Vaikka *udella* nykyisessä yleiskielessä on tavallinen sana, ei vanha kirjasuomi sitä näy lainkaan tunteneen — ensimmäisen kerran se on päässyt kirjoihin Porthanin täydentelemässä Jusleniuksen sanakirjan välilehtisessä kappaleessa (*Udella* 'utforska, expiscari') ja Gananderin thesauruksessa. Sanan tuolloinen outous selittyy sen kansankielisestä levikistä: Porthanin lisämerkintä "Sotk." osoittaa hänen saaneen tietonsa Kuhmoniemen kappalaiselta Samuel Bohmilta, ja itse asiassa *udella* ja sen adjektiivijohdos *utelas* näyttävätkin vanhastaan kuuluneen vain itämurteisiin (ynnä niihin liittyvästi kaakkoishämäläisiin sekä osaksi keski- ja pohjois-pohjalaisiin murteisiin) mutta puuttuneen enimmästä länsimurteista. Jokunen esimerkki sanojen aidosta kansanomaisesta käytöstä:

Myrskylä "Se koitti saara *utelemal* sen tiatohoos" (Tyyne Salminen 1924).

Hollola "Rupes niin *uteljaastek* kyselemiän että — —" (Katri Virta 1938).

Heinola "Ei piläk kaikkie *ulella*, tulie liiav viisaaks" (Gunnar Tuominen 1912).

Lemi [— Mihin he mahtavat olla menossa?] ”Ehä mie aivokoa kehant höilt *uvella*” (Veikko Ruoppila 1933).

Sakkola ”Heä *utel'* vaik mil viisii ja tahto tieteäk kaik” (Lauri Hakulinen 1924).

Kiihtelysvaara *uvella(k)* 'makein sanoin, mielistellen viekkau-della kysellä' (R. E. Nirvi 1937).

Juva ”Se nyt *uteloo* juurta jaksae kaek sukuperät” (Arvo T. Inkilä 1936).

Nilsii ”Pitäs *uvellas* siellä kylällä jotta millonka ne ruppee anta'mmaan niitä oekkeita kahvija” (Simo Hämäläinen 1940).

Jämsä ”No kun kerran oتن semmosija *utelemassa* nin soahan se olla” (Selma Patajoki 1933).

Sotkamo ”Ei mulla tullus sitä *uvelluksikaa* [teränkarkaisukons-tia]. Siitähän oesij jokkaenev viisastunna” (Lauri Lounela 1943).

Säräisniemi ”[Olivat] kaevelleet *utelijaesuuvessaan* [vanhaa hautumaata]” (sama 1939).

Vermlanti ”Se sitt_on kova *utelemaan* kaekkie” (Maija Juvas 1931).

Kuten näkyy, merkitykset ovat koko levikkialueella samat kuin nykyisessä yleiskielessä: Nykysuomen sanakirjaa siteeratakseni *udella* = 'kysellä, tiedustella jtk (uteliasasti), koettaa houkutella jkltä tieto(ja) jstk', *utelias* = 'joka (tav. ilman syvällistä tiedon- t. oppimi-sen halua t. tarvetta) on halukas t. innokas saamaan tietoonsa t. koke-maan jtk uutta'. Samoin seuraavassa kansanrunositaatissa (mor-sianta sulhasen kotiin tuotaessa laulettua häävirttä), jonka A. A. Borenius on v. 1872 merkinnyt Vienan puolelta Vuokkiniemen Veneh-järveltä:

Jo tunnen küselömättä,
Arvoan *utelomatta*:
šoant on neijen, voittan linnan,
Pirottan om piššun stiinan,

— —
Jo tunnen küselömättä,
Arvoan *utelomatta*.
Moršien, šisaruoñi,
Kapo-lehti, lakluoñi,
Varši kauñis koarruttele,
N'isat nuoret notkuttele,
N'iin kuin koartuva kataja
Eli tuoreš tuomen latva.

(SKVR I 3: 1689)

Löyhemmin samaan merkitykseen tuntuu liittyvän *udella*-verbin käyttö eräissä vianalaisissa metsästysloitsuissa, joissa se on *ottaa*-verbin kertosanana (puheena on saaliineen saapuvien metsämiesten vastaanotto kotona): ”Onko vanhat valviella, Iki-loput istumilla? Onko miestä ottajoa, Urosta *utelijoa*” (Vuonnisesta, SKVR I 4: 1241; vrt. 1240 ja 1253). Karjalan kielen varsinaisessa, runokielen ulkopuolella käytetyssä sanastossa ei *udella*-verbin vastinetta tavattane, ja outo tämä sana näyttää olevan myös muille lähisukukielille. Onko sanalle näin ollen löydettävissä uskottavampaa selitystä kuin ehdottamani johto vanhasta *ute*-vartaloisesta verbistä?

K. B. Wiklund yhdisti aikoinaan sivumennen (Urlop. Lautlehre I s. 270) *utelen* ja *utelias* -sanat adjektiiviin *uusi*, tarkoituksenaan sen oletuksensa vahvistaminen, että suomen pitkä *u* tässä sanassa on sekundaari. Semanttisesti yhdistelmä tuntuu mahdolliselta (vrt. ruotsin *nyfiken*, saksan *neugierig* ’utelias’), ja kiistatonta on sekin, että *uusi*-sanana etävastineet (mm. lp. *odđä*, mord. *od*) osoittavat sanan kehittyneen säännöttömän äänteenmuutoksen tietä lyhyt-*u*:llisestä lähtömuodosta. Eri asia kuitenkin on, onko *udella*-verbin äänneasulla tekemistä tämän seikan kanssa. Epäilyä herättää ennen kaikkea oletettavan johtosuhteen outous: *-ele*-johtimiset frekventatiivi-verbisä suomessa (samoin kuin niiden vastineet lapissa) ovat normaalista verbikantaisista, mutta *udella*-tapauksessa jouduttaisiin oletamaan johtimen liittyneen poikkeuksellisesti nominikantaan. Tällaiselle johtosuhteelle voidaan esittää vain harvoja paralleelleja, ja ne selittyvät yleensä lähimerkityksisten deverbaliien vaikutukseksi: *riita* → *riidellä* (mallina ehkä *kiista* : *kiistellä*, jonka parin jälkimmäinen jäsen kuitenkin on deverbaali, kantasanana *kiistää*), *turma* → *turmella* (mallina kai deverbaali *tärvellä* ← *tärvätä*), *varjo* → *varjella* (mallina *suoja* : *suojella*; jälkimmäisen kantaverbi on *suojata*), *vilja* → *viljellä* (tässä tapauksessa mallia vaikeampi osoittaa). Näin karun todistusaineiston varaan ei *udella*-verbin etymologiaa tee mieli rakentaa, kun tarjolla kerran on deverbaalisenkin alkuperän mahdollisuus.

Aivan totunnaista tyyppiä ei *udella* tosin ole siinäkään tapauksessa, että se katsotaan *e*-loppuisen verbikannan **ute*- johdokseksi. Nykysuomessa frekventatiivijohdin *-ele*-karttelee *e*-loppuisia kantavartaloita mutta on sitä tavallisempi *a*, *ä*-loppuisen seurassa (*jaksaa* → *jaksella*, *laulaa* → *laulella*, *vetää* → *vedellä*), ja samaa sään

töä noudattavat yleensä myös suomen murteet ja lähisukukielet. Vastaava rajoitus tunnetaan lapissakin (ks. esim. Nielsen, *Lærebok i lappisk* I s. 230, Ruong, *Lappische Verbalableitung* s. 148), joten kyseessä ei voi olla aivan nuori ilmiö. Säännöstä on kuitenkin poikkeuksia: niinpä suomen murteissa tavataan sellaisia muodosteita kuin *haella* (Laukaassa kuulemani), *juoksella* (Säkkijärvellä Vilho Rikkosen mukaan; samoin vepsässä: *Ä d'okseata*), *tunnella* (merkityksenä 'käsin koetella, kosketella' Laihialla ja Vähässäkyrössä, 'juuri ja juuri tuntea' Tärännön Kompelusvaarassa). Vrt. myös edelleen johdosta *tekele*, joka edellyttäisi kantaverbiä **teellä*,¹ sekä kolmitavuisiin **-ede-* verbeihin perustuvaa johdostyyppiä *halkeilla*, *katkeilla*. Erityisen todistusvoimaisia ovat levikistään päätellen kantasuomeen palautuvat *kysellä* ja *kävellä*. Näistä *kysellä* voi olla pikemmin varhaiskantasuomalaisen **küše-* vartalon (> lp. *gáččât*) kuin myöhäiskantasuomalaisen *küsü-* vartalon johdos ja *kävellä* taas selvästi edellyttää vanhaa *e-*loppuista kantavartaloa *käve-*, jonka rinnalle tai sijalle jo myöhäiskantasuomeen mennessä on noussut sekundaari *käü-*. Sikäli kuin *viillä* 'viiltää' on Wiklundin (*Urlp. Lautlehre* I s. 318) esittämään tapaan alkup. **vije-* kannan (> lp. *vâggjât*) frekventatiivijohdos, se sopii kolmanneksi esimerkiksi kaksitavuisen *e-*vartalon vanhasta *-le-* johdoksesta. — Oikeastaanhan koko vokaalialkuisen *-ele-* johtimen syntyä on vaikea ymmärtää, ellei ajatella kyseessä alkuaan olleen konsonanttialkuinen johdin *-le-*, jonka nykyinen *e-*alku on lohjennut juuri *e-*loppuisista kantavartaloista. Se että johdin myöhemmin on menettänyt produktiivituksensa tähän kantavartalotyyppiin liittyvänä, kuvastaa paradoksisia ilmiötä, joka tavataan yleisemminkin sekreetioteitse kehittyneiden vokaalialkuisen johtimien alalla: sen jälkeen kun edeltävän vartalon loppuvokaalin tajuttiin kuuluvan kiinteästi johtimeen, johdin ikään kuin menetti ilmeensä kyseisen kantavartalotyyppin seurassa mutta saattoi nyt entistä vapaammin liittyä muuntyyppisiin kantavartaloihin. Näin selittyy se, että deverbaliinen nomininjohdin **-ek* nykyään liittyy (vajaaparadigmaisten adverbien ulkopuolella) vain harvoin *e-*loppuiseen kantavartaloon (esim. *lähde*) mutta sitä useammin muihin kantavartaloihin (*kaste, murre, piste, neule, hanke, liike*

¹ Tämän verbin vastine (*tegelema* 'toimia') tunnetaankin virossa mutta on siellä kirjakielen uudissanoja.

yms.). Samaan tapaan on ymmärrettävissä deverbaliisen verbinjohtimen *-aise-* ~ *-äise-* harvinaisuus *a, ä* -loppuisen kantavartalon yhteydessä (esim. *vetäistä*) ja tavallisuus muiden, etenkin *e*-loppuisten kantavartaloitten yhteydessä (*nielaista, tekaista, kiskaista, sohaista* jne.).²

Muodolliselta rakenteeltaan *udella* on siten parhaiten tulkittavissa jäänteeksi ajoilta, jolloin *-(e)le-* johdin nykyistä useammin saattoi liittyä myös *e*-loppuiseen kantavartaloon. Merkityksenkehitys 'etsiä' > 'kyselemällä urkkia' on sinänsä perin luonnollinen, mutta onko se koskenut jo kantaverbiä **utea* vai vasta sen frekventatiivijohdosta, jää jossain määrin epäselväksi. Edelliseen vaihtoehtoon voisi viitata suppea-alueinen, vain Ikaalisten ja Viljakkalan (ja hiukan epävarmemman tiedon mukaan Kauhavan) murteissa säilynyt verbi *utia*, jos se on suoraan **utea*-verbin varaan syntynyt johdos eikä omintakeisesti kehitetty johto-opillinen korrelaatti itämurteiselle *udella*-verbille, joka eräiden muiden savolaisuuksien tavoin olisi aikoinaan saattanut kulkeutua Ikaalisten seudulle. (Tällainen *udella*-verbin korrelaatti nähtävästi on ainakin momentaaniverbi *utaista* 'kysyä, udella, tutkia', jonka Inkeri Tuovinen on v. 1925 merkinnyt Lappeen murteesta.) Jälkimmäistä vaihtoehtoa tuntuu taas puoltavan se, että suomen murteissa elää tähän yhteyteen ilmeisesti kuu-

² On huomattava, että tässä luonnehdittu periaate ei vielä tyhjentävästi selitä kaikkia johtimien vartalotyyppittäisiä suosinta- ja vierontatendenssejä. Tärkeä osuus on ollut myös inertian periaatteella, joka on voinut sekä jarruttaa että edistää milloin yksityisten johdosten, milloin kokonaisten johdosryhmien esiintymistä. Niinpä kolmen vanhimman vartalotyyppin, *a, ä* ja *e* -loppuisten vartaloitten, yhteydessä jo esisuomessa syntyneet labiaalivokaaliset suffiksit *-o*, *(-ö)* ja *-u*, *-y* (teonnimien johtimia) ja *-u*, *-y* (passiiviverbien johdin) liittyvät yhä nykyään melkein yksinomaan *a, ä, e* -vartaloihin: käypiä ovat *maksu, jättö, tulo, pesu* jne. mutta eivät esimerkiksi **valvo* tai **valvu*, **hankko* tai **hankku*, **liikko* tai **liikku* (pro *valvonta, hankinta, liike* tai *liikunta*), ja vastaavasti sanotaan *kastua, näkyä, purkua* (sporadisesti myös *hautua* ← *hautoa, rikkua* ← *rikkoo*) mutta ei koskaan **kietua, *raapua* (pro *kietoutua, raapiutua* ~ *raapiintua*). Jossain määrin tämä periaate näyttää kaventaneen myös äsken puheena ollutta **-ek* ja **-aise-*, **-äise-* johtimien (ja ehkä vieläkin enemmän *-ele-* johtimen) liittymistä *o, u, y* ja *i* -loppuisiin kantavartaloihin. Tämäntapaisten muodollisten syiden lisäksi ovat johtimien käyttökelpoisuutta erityyppisten kantavartaloitten yhteydessä säädelleet vielä semanttisetkin perusteet, niin että tietyn johdoksen esiintyminen tai esiintymättömyys aina on useiden toisistaan vaikeasti erottuvien tekijäin yhteistulos.

luva sana, joka on helppo selittää juuri 'etsimistä' eikä niinkään 'kyselemistä' merkinneen *utea-verbien pohjalta. Tämä sana on adverbi *uten* 'tarkasti, perinpohjaisesti, huolellisesti (mistä tahansa tekemisestä puhuen)', joka on kirjattu viidestätoista pitäjältä Ylä-Satakunnan pohjoislaidalta (Pom KanP Karv HKyr Vilj Ika Park Kih Virr) ja Etelä-Pohjanmaan eteläosasta (Jal Ilm Kuri KauJ Isoj Karij). Se selittyy säännölliseksi konsonanttivartaloiseksi 2. inf. instruktiiviksi juuri *utea-verbistä³ ja edellyttää kai sellaista merkityksenkehitystä kuin 'etsien' > 'joka paikan katsoen' > 'tarkasti, perinpohjaisesti'. Viittauksen varaan sitä vastoin voidaan jättää pari muuta tapausta, joiden kuuluminen tähän yhteyteen on sekä semanttisista että osaksi myös johto-opillisista syistä epävarmempaa. Toinen on muodoltaan ja merkitykseltään vaihteleva verbisikermä *utautua* (*utauta*) ~ *uteutua* ~ *utintua* 'sattua, joutua, päästä jhk; takertua, jäädä jhk; innostua, yltä jhk', joka tavataan melkoisessa osassa savolaismurteiden aluetta, varsinkin sen pohjois- ja itäosissa. Vaille varmaa vastausta jää, olisiko sillekin ehkä edellytettävä kantaverbiin *utea perustuvaa merkitystä 'etsiä jhk' (josta 'joutua; jäädä; innostua jhk') ja miten toisen tavun vokaalin vaihtelu tästä kantaverbistä lähdetäessä olisi selitettävä. Toinen, adjektiivi *utera* 'ahkera, uuttera', tunnetaan etenkin Ylä-Satakunnassa, mutta hajatietoja siitä on myös muualta. Sen yhteydessä on erityisesti mainittava Ilmari Kohtamäen Karvian murteesta kirjaama *utelias* 'perinpohjainen, huolellinen työssään'. Tämä sana voisi silloittaa *utea-verbien ja *utera*-adjektiivin välistä merkityskuilua, mutta yksinkertaisempi ehkä sentään on sellainen selitys, että kyseessä on vain itämurteiden tuttu 'tiedonhaluista' merkinnyt *utelias*, joka olisi saanut semanttista vaikutusta Ylä-Satakunnan *uten*-adverbista. *Utera* jäisi silloin *utea-pesyeestä etymologisesti aivan irralleen, säännöttömään äännevaihteluun perustuvaksi synonyymisen *uuttera*-adjektiivin variantiksi, jollaisena sen Virtaranta LYSMÄH II s. 553 esittää.

2. Viimeistään myöhäiskantasuomesta on peräisin myös *etsimisen* "vastakohta", verbi *löytää* ja sen samamerkityksiset lähisukukieliset

³ Muodon kannalta vrt. *syteä*-verbien vanhan 2. inf. instruktiiviin *syten*, joka elää fraasissa *jalan syten* (ks. Hakulinen, Vir. 1937 s. 82 ja 1939 s. 118). Toinen rinnakaistapaus on eräissä itämurteissa tunnettu adverbi (*ei*) *päten* '(ei) juuri, (ei) oikein' (alk. 2. inf. instr. verbistä *päteä*).

vastineet: karj. *löyteä, löydeä*, lyyd. *l'öuttä, l'öutä, -tta, -ta*, veps. *l'öuta, l'üuta*, vatj. *leütä*, vir. *leida*, liiv. *l'eüðð*. Vanhastaan on tällekin sanalle totuttu esittämään etävastine, vieläpä unkarista saakka: unk. *lel* 'löytää'. Unkarin *l* sopii suomen *t*:tä vastaamaan vain sm.-ugr. dentaalispirantista *ð lähdetäessä, ja siten sanan alkumuodoksi on jouduttu konstruoimaan konsonanttiyhtymän *vð* sisältävä sm.-ugr. vartalo *levðä-. Periaatteessa tämä on tietysti mahdollista, voidaanpa yhdistelmän tueksi esittää toinenkin rinnastus, jonka on arveltu edellyttävän samaa vartalonsisäistä konsonanttiyhtymää: sm. *täysi*: *täyte* = lpL *teu'tet* ~ *täu'tet*, N *dæw'det*, I *tevdid*, Ko. *tšëü'peD*, Kld. *tšëü^{dt}te^ð*, T *tšëü^{dt}te^d* 'täyttää' (vrt. myös Et. *Dšëuotet*, Pi. *dæw'tet* id.), Ko. *tšëü^dA*, Kld. *tiudäs*, attr. *tiü^{dt}t^(A)*, T *tiudš* 'täysi', Ko. *tšëü^dDvD*, Kld. *tiü^{dt}tv^ð*, T *tiü^{dt}ta^d* 'täytyä', tšer. *tit's* 'täysi', ostj. *tē^llc*, *tēt*, *tē^lA*, vog. *teül*, *tayl*, unk. *tele* id. Jälkimmäisen yhdistelmän tiellä on kuitenkin eräitä hankaluuksia,⁴ ja niistä riippumat-

⁴ Lapissa ei ole merkkiäkään alkup. *vð-yhtymään viittaavasta edustuksesta. Niissä murteissa (lpEt. ja I), joissa puolivokaalin jälkeinen *ð normaalisti edustuu *t:stä poikkeavalla tavalla, viittaa 'täyttämistä' merkitsevän verbin edustus alkup. yksinäis-*t*:hen (lpI) tai jopa suomen mallisesti geminaatta-*t*:hen (lpEt., samoin Pi.). Samoista murteista (ja kaikista niiden välisistä) puuttuu venäjänlapiin *tšëü^dA*-adjektiivin ja *tšëü^dDvD*-verbin äännevastine; niiden sijalla on *dievvä* resp. *dieväs*-tyyppinen adjektiivi (lpEt. *tievas*, *tievos*, U *diavas*, attr. *diävva*, Pi. attr. *tävva*; *tievas*, L *tievas*, N *dievvä*, attr. *dieväs*, I *tievva*) ja samavartaloinen translatiiviverbi (N *dievvät* 'täytyä' erimurteisine vastineineen). Lapiin suhteet voidaan tulkita kahdella tavalla: vanhinta kantaa edustaa j o k o (1) venäjänlapielle ominainen korrelaatiiosuhde *dievldä* 'täysi': *dæwldet* 'täyttää': *dievldät* 'täytyä' (jolloin välillä lpEt. — I tavattavat *dievvä* 'täysi' ja *dievvät* 'täytyä' on johdettu *dæwldet*-verbistä retrogradisesti ja 'täyttämistä' merkitsevän verbin vartalokonsonantiston edustus etelä- ja piitimenlapissa perustuu sekundaariin kehitykseen) tai (2) enimmille murteille ominainen suhde *dievvä* 'täysi': *dæwldet* 'täyttää': *dievvät* 'täytyä' (jolloin venäjänlapiin *tšëü^dA* 'täysi' ja *tšëü^dDvD* 'täytyä' vuorostaan olisivat *dæwldet*-verbin korrelaateiksi syntyneitä toissijaisia muodosteita). Vaihtoehto 1 merkitsee (ellei otaksuta suomen jollain tapaa vaikuttaneen ainakin 'täyttämistä' merkitsevän verbin asuun), että sm.-lp.-tšer. sanue on alkuaan *t*:linen ja että ugrilaiset sanat eivät lainkaan kuulu sen yhteyteen. Vaihtoehto 2 taas edellyttäisi että v-ksm. suhdetta *täve(-) 'täysi;? täytyä': *tävtä- 'täyttää'. Silloin putoaisi sm.-lp. sanojen seurasta ugrilaisten sanojen lisäksi ehkä myös tšer. sana, joka silti voisi jäädä ugrilaisten sanojen vastineeksi. Itämerensuomen *täysi*-nominia olisi tämän vaihtoehdon mukaan pidettävä j o k o retrogradisena johdoksena faktiiviverbin *täütä- odotuksenmukaisesta passiivijohdoksesta *täütü*- 'täytyä', joka olisi

takin tekee *löytää*-verbin kaukoetymologian hiukan epäiltäväksi itämerensuomen ja unkarin välillä ammottava aukko, jossa tästä oletetusta sm.-ugr. perintösanasta ei näy jälkeäkään.

Kannattaa kokeeksi tutkia, voitaisiinko *löytää* selittää unkarin *lel*-verbin seuraan kuulumattomaksi kantasuomalaiseksi uudisverbiksi, jonka *t* olisi alkuperäinen eikä *ð:hen palautuva. Rakennetyypiltään sana sopii yhtä haitatta tämän aikakauden kuin sitä edeltäneiden vuosituhansien tai seuranneiden vuosisatojen luomukseksi. Karkean laskelmani mukaan kaikista johtamattomista nykysuomen kaksitavuisista *a*, *ä*-vartaloisista verbeistä (yhteisluvultaan noin 160) on suunnilleen puolet sellaisia, joissa vartalon loppuvokaalia edeltävä konsonantti on *t*, tavallisesti pitkän ensi tavun edeltämänä. Tämä *t*:llisten osuus näyttää pysyneen jokseenkin vakiona suomalais-ugrilaisesta ja uralilaisesta sanastonsyntyprosessista (*t*:llisiä esim. *ahtaa*, *antaa*, *kantaa*) kantasuomalaiseen kauteen saakka (täältä kaudelta esim. *hoitaa*, *johtaa*, *kiittää*, *malttaa*, *paistaa*, *peittää*), jopa sitä hieman myöhemmäksikin (esim. suomalais-vepsäläistä yhteissanastoa: *hiihtää*, *häättää*, *raataa*, *ryöstää*). Vasta suomen erilliskehityksen aikana uusien *t*:llisten osuus jonkin verran supistuu ja erityisesti *k*:llisten ekspressiiviverbien vastaavasti nousee (*t* esim. verbeissä *huutaa*, *jäytää*, *luistaa*; toisaalta mm. *helskää*, *jyskää*, *pärskää*, *roiskaa*, *sykkää* jne.). Jo suomalais-volgalaiselta kaudelta lähtien mutta varsinkin kantasuomessa ja sitä myöhempänä aikana kohooa tällaisten perussanojen rinnalle vielä monikymmenpäinen sarja ulkoisesti perussanojen kaltaisia *-ta*-, *-tä*-verbejä, jotka todellisuudessa ovat konsonanttiloppuiseen tai yksitavuiseen vokaaliloppuiseen perusvartaloon pohjautuvia johdoksia: *pistää* (ims.-tšer.), nuorempia: *hyytää*, *joustaa*, *jäätää*, *kieltää*, *käyttää*, *muuttaa*, *puoltaa*, *voitaa*, *voittaa* jne. Aina ei johdoksen ja perussanan ero tietenkään ole mekaanisen selvä; on myös sellaisia johdoksen ja perussanan rajalla häälyviä tapauksia, joita yhdistää johonkin toiseen vartaloon muodon ja merkityksen summittainen yhtäläisyys, vaikkei säännöllis-

---

hahmotettu samanlaiseksi nominikantaiseksi translatiiviverbiksi kuin esim. *tummaa* (← *tumma*), *yhtyä* (← *yksi*) tai vanhan *täve:- *täv- adjektiivin johdoksena (ksm. *täve, johtimena sama suffiksi, joka labiaalivokaalin edeltämänä tavataan substantiivi- ja verbikantaisissa *-ut*: *uše-, *-üt*: *üše- nomineissa — *marjut*, *veljyt* jne.; *lyhyt*, *ohut*; *kytkyt*, *kätkyt* — ja akt. 2. partisii-pin tunnuksessa).

sestä johtosuhteesta voidakaan puhua (esim. *hiertää* : *hieroa*; *kier-tää* : *kierä*, *kiero* ja *kieriä*; *kiiltää* : *kiilua*; *kiintää* : *kiinteä* ja *kiin-ni*; *?kyntää* : *kynsi*; *luistaa* : *luisu*, *luisua* ja *luiskahtaa*; *riistää* : *riisua*). Tällaiset tapaukset, joiden kaltaisia voisi luetella runsaasti muidenkin johdostyyppien alalta, kuuluvat sanastonsyntyprosessiin elimellisenä osana, niin kiusallisilta kuin ne ehkä tuntuvatkin esi-merkkisanojaan kiinteärajaisiin segmentteihin lohkovasta johto-opin harrastajasta. Johto-opin "säännöllisyys" osoittautuu niiden valossa työhypoteesiksi, jonka avulla normaalitapaukset sopii selittää ja johon poikkeukselliset tapaukset vuorostaan voidaan suhteuttaa, ei alistaa.

Muiden kaksitavuisten *-ta-*, *-tä-* verbien tavoin *löytää* voisi hahmoltaan olla yhtä hyvin alunalkainen perussana kuin johdos. Merkityso-pilliset syyt kuitenkin houkuttelevat pitämään sitä nimen-omaan johdokseksi; kantana olisi se suomalais-ugrilainen perusvar-talo, jonka jatkajia ovat suomen *lyödä* samamerkityksisine ims. vastineineen (karj. *lyyvvä*, lyyd. *lüödä*, veps. *löda*, *lödü*, vatj. *lūvvä*, vir. *lüüä*) ja edelleen tšeremissin *lü-em*, *lüe-m*, *lüje-m* 'ampua', syrjäänin *lüni* 'ampua, heittää', vogulin *lü, löγ, li* 'hän heittää' ja unkarin *lő* : *lővök* 'ampua, laukaista'. Tämän sanueen semantiikassa sarjau-tuvat toisilleen lähisukuiset 'iskemisen', 'heittämisen, nakkaamisen' ja 'ampumisen' merkitykset. Itämerensuomessa on etualalla 'iskeminen', ja siitä on vain kukonaskel 'löytämiseen', niin kuin osoittaa skandi-naavinen *hitta*-pesye ja sen englantilainen vastine.

Ruotsin *hitta*-verbin nykyinen valtamerkitys on 'löytää', ja sa-maa merkitsevät muun ohessa myös norjan *hitta* ja tanskan *hitte*. Englannin *hit*, joka yleensä katsotaan muinaisskandinaaviseksi lai-naksi, merkitsee taas ensi sijassa 'lyödä, iskeä'. Näitä kahta merkitys-tä silloittaa luontevasti merkitys 'osua, sattua jhk, kohdata, tavoit-taa jk', joka tunnetaan yleisenä sekä skandinaaviselta taholta että englannista:

mruots. *hitta* (Söderwall) 1) 'uppsöka, taga reda på, få tag i', 2) 'träffa, nå', 3) 'råka (att)' (Söderwallilla vasta neljäntenä merki-tyksenä 'upppinna'), nykyruots. *hitta* (SAOB) mm. '(numera bl. i vissa trakter, ngt vard. l. bygdemålsfärgat) (vid skjutning, kast [NB!] o.d. träffa (ngt l. ngn som man siktar på: mål, prick, o.d.), råka';

tansk. *hitte* (Molbeck) 'komme uformodentligen, paa en uventet

Maade over noget, uden at søge det' (lisäys: "Dog bruges, især af Almuen, *hitta* i alle Tilfælde for: *finde*") ;

mnorj. (Fritzner) *hitta* 1) 'søge, opsøge, besøge (Person som man vil finde eller træffe, Sted hvortil man ønsker at komme)', 2) 'træffe, finde, møde', norj. *hitta* (Aasen) mm. 'træffe', nykyisl. *hitta* (Sveinn Bergsveinsson, Isländisch-deutsches Wörterbuch, 1967) 'treffen' (*h. naglann á höfuðið* 'den Nagel auf den Kopf treffen') ;

engl. *hit* (OED) 1) 'to get at or reach with a blow, to strike', 2) 'to come upon, light upon, meet with, get at, attain to, reach one's aim, succeed, and the like', 3) 'to aim, direct one's aim or course'.

Merkityksenkehityksen kulusta ei ole täyttä selvyttä. Muinais-skandinaavisissa lähteissä ilmenevän valtamerkityksen mukaisesti näkyy eri kielten etymologisissa sanakirjoissa yleensä oletettavan kantamerkitystä 'osua, sattua', josta olisivat haarautuneet erikseen skand. kielten merkitys 'löytää' ja englannin merkitys 'lyödä, iskeä'. Oxford English Dictionaryn tiedoista kuitenkin ilmenee, että kronologia englannissa on toisenlainen: vaikka sana oletetaankin skand. lainaksi, on vielä muinaisenglannissa merkitys 'lyödä, iskeä' miltei yksinomainen ja skandinaavismallinen 'osua, sattua' nousee sen rinnalle yhtä myöhäismuinaisenglantilaista todennetta lukuun ottamatta vasta tämän kauden jälkeen. Yleisesti hyväksyttyä kaukoetymologiaa sanalla ei ole. Huvin vuoksi mainittakoon, että ainakin yhden (Ferdinand Holthausenin sanakirjassa *Vergl. und etym. Wörterbuch des Altwestnordischen* mainitun) selityskokeen mukaan kyseessä olisi verso samasta indogermaanisesta sanueesta, johon kuuluu mm. latinan *caedo* 'hakata, iskeä, lyödä'. (Toinen, sekä Holthausenin että islannin etym. sanakirjassaan Alexander Jóhannessonin esittämä rinnastusyritys taas vetää vertauskohdaksi kymrin verbin *cwyddo* 'fallen', ja mahdollisena on joskus pidetty myös sukulaisuutta mengl. verbien *hentan* 'verfolgen, greifen', *huntian* 'jagen' tai indogerm. juuren *(s)keid 'spalten' kanssa. Näistä eri vaihtoehdoista ks. viimeksi Jan de Vries, *Altnord. etym. Wöhterbuch* sub *hitta*.)

Pikku epäselvyyksineenkin *hitta*-pesyeen semantiikka riittää todistamaan, kuinka luistavasti 'lyömisen, iskemisen' (miksei myös 'ampumisen, heittämisen'), 'osumisen, sattumisen' ja 'löytämisen' merkitykset voivat liittyä toisiinsa. Merkityspuoleltaan ei *löytää*-verbin johtaminen kantaverbistä *lyödä* siten tuota vaikeuksia. Entä muodollinen puoli?

Lyödä-verbi kuuluu niihin itämerensuomen yksitavuihin, joiden nykyinen pitkä vokaaliaines palautuu aiempaan lyhyen vokaalin + sitä seuranneen, alkuaan konsonanttisessa funktiossa olleen puolivo-kaalin sekvenssiin: esism. **leve-* : kons.vartalo **lev-* > **leü-*, josta yksitavuisissa taivutusmuodoissa edelleen **lō-* (ks. Erkki Itkonen, FUF 31 s. 31—33, 46). Jos sen alkuperäiseen konsonanttivartaloon **lev-* on liittynyt johdin *-tä-*, on tulokseksi voitu saada vain **levtä-*, ja se on taas johtanut aivan säännönmukaisesti m-ksm. **leütä-* (> sm. *löytä-*) vartaloon. *-ta-*, *-tä-* verbinjohdinta on tapana luonnehtia kausatiiviseksi, mutta suoranaista osuutta *löytää*-verbin merkityksenkehitykseen ei tällä seikalla ole tarvinnut olla. Tuttua on, että toisella ”kausatiivisella” johtimella *-tta-*, *-ttä-* voidaan muodostaa paitsi todellisia aiheutusverbejä myös ”ajatussisällykseltään k-s: istaan vain vähän eroavia, niiden intensiivisempiä merkitysvastineita, joskus suoranaisia synonyymejakin” (*ennättää* ← *entää*, *koettaa* ← *kokea*, *koskettaa* ← *koskea* jne., ks. Hakulinen, SKRK 3. p. s. 221). Samaan tapaan stilisoiva tai merkitystä kevyesti modifioiva funktio on voinut olla myös yksinäis-*t-*llisellä kausatiivijohtimella *-ta-*, *-tä-*, niin kuin osoittavat esimerkiksi verbit *soutaa* (*-ta-* johdos vanhasta ’soutamista’ merkinneestä **sūke-* kannasta), *viiltää* (← *viillä* id.), vatj. *kūntā* ’kuunnella’ (← *kūana* ’kuulla’), vatj. *siittä*, vir. *siitta* : *siitan* ’sytyttää’ (← *sūte-* ’iskeä’; Hakulisen Vir. 1939 s. 118 esittämän ajatuksen mukaan suunnilleen sama on ollut myös *-tä-* johdoksen alkumerkitys) ; *kirveltää* (← *kirvellä*), *paleltaa* (← *palella*).⁵ Kantasuomalainen johdos **levtä-* on nähtävästi ollut samanlainen perusvartalon **leve-* tyylitelmä, joka sitten muotonsa erilaisuuden ansiosta on voinut merkitykseltäänkin loitontua kantasanastaan.

⁵ Tällaisesta intensivoivan *-ta-*, *-tä-* (: *-ða-*, *-ðä-*) johtimen liittymisestä johtimettomaan verbivartaloon selittyy osaksi nähtävästi myös suomessa ja sen lähisukukielissä usein ilmenevä supistumaverbin ja samamerkityksisen ei-supistumaverbin vaihtelu (esim. *pursuta* = *pursua*, sm. *kadota* = karj. *katuo*, *kaduo*; lisätapauksia suomen murteista olen koonnut Muoto-opin keruoppaaseen s. 75—76). Aina ei vaihtelun syy kuitenkaan voi olla johto-opillinen; monesti kyseessä on vain suuntaan tai toiseen tapahtunut taivutustyyppin analoginen vaihdos, jollaisen ovat eri tahoilla mahdollistaneet erilaiset supistumaverbien ja ei-supistumaverbien taivutuksen kosketuskohdat (muutamista tämäntyyppisistä tapauksista ks. Rapola, *i*-dift. s. 98, 318; kirj., Proto-Finnic Final Consonants I: 1 s. 188—191 ja Muoto-opin keruupas s. 76—77; viron osalta mm. Mägiste, Vir. 1950 s. 266—269). Ilmiöryhmä kokonaisuutena kaipasi vielä yksityiskohtaista selvitystä.

TERHO ITKONEN: *Verbs for 'seek' and 'find'*

The Finnish verb *etsiä* 'look for, seek, search' and the Estonian verb *otsida* 'id.' are usually connected with the Lappish *occât* 'id.'. This etymology is not phonologically feasible. For the Lappish verb there is however a phonologically acceptable equivalent in Finnish. The stem *occâ-* goes back to the Early Proto-Finnic form **u,tše-* and the regular reflex of this stem, *ute-*, seems to be included in the Finnish frequentative verb *udella* : first person singular *utelen* 'to ask inquisitively' and *utia* 'id.' and in the adverb *uten* 'carefully, exactly, thoroughly (probably the 2nd infinitive of the verb **ute-* ; development of meaning *'seeking for' > *'going through every place' > 'thoroughly, carefully').

The etymological equivalent of the Finnish verb *löytää* 'to find' and Estonian *leida* id. is usually said to be Hungarian *lel* 'id.' (< supposedly Proto-FU **levšä-*). The connection is phonologically acceptable, but doubtful because the word is not found in the Finnic languages and apart from Hungarian not in any of the Finno-Ugric languages. The author suggests that the Finnic verb (orig. **levtä-*) is a regular causative derivative from the Early Proto-Finnic stem **leve-* : **lev-* 'strike, knock', the reflex of which is Finnish *lyödä*, Estonian *lüüa* 'id.'. A semantic parallel is provided by English *hit* ~ Norw., Swed. *hitta*, Dan. *hitte* 'find' (an intermeading meaning is 'to come upon, light upon, meet with, get at' which is found in both English and Scandinavian languages).